

analysis of mixed methods projects. Előadás: University of Manchester, 1. March 2012. 2012. 10. 06-i megtekintés, www.surrey.ac.uk/sociology/research/researchcentres/caqdas.soc.surrey.ac.uk

Smith, J. K. és Heshusius, L. (1986): Closing down the conversation: The end of the quantitative-qualitative debate among educational inquires. *Educational Research*, 15. 1. sz. 4–12.

Steinke, I. (2002): Gütekriterien qualitativer Forschung. In: Flick, U., von Kardoff, E. és Steinke, I. (szerk.): *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Rowohlt Verlag, Hamburg. 319–331.

Szokolszky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*, Osiris Kiadó, Budapest.

Tashakkori, A. és Teddlie, C. (2009): *Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences*. Sage Publications, Thousand Oaks.

Tesch, R. (1992): *Qualitative Research. Analysis Types and Software Tools*. Palmer Press, New York.

Sántha Kálmán
főiskolai tanár, Kodolányi János
Főiskola, Neveléstudományi Tanszék

A Budai Krónika Princetonban

1473. június 5-én, Pünkösöd vigíliáján a Budai Vár egyik legboldogabb embere kétségtelenül egy német származású, Itáliából elcsábított tipográfus: Hess András lehetett. A nagyjából 200–240 példányban kinyomtatott Budai Krónikából mindössze 10 maradt fenn a világon. A budai ősnymodász nyilvánvalóan nem is gondolhatott arra, hogy ebből egy példány a nagy tengeren túlra, New Jersey-be kerül, az 1746-ban alapított Princeton University könyvtárába. A Campus majdnem egy tucat bibliotékája közül a Firestone Library ad otthont az egyetem legértékesebb és legrégebb nyomtatványainak. Itt található a nevezetes Scheide Library, amelyet sokan Amerika egyik legszebb, magánkézben lévő gyűjteményeként tartanak számon a Scheide-család (nagyapa, fiú, unoka) bibliofiliájának köszönhetően. Az értékes Beethoven-, Bach- és Abraham Lincoln-kéziratok mellett kiemelkedő a könyvtár régi könyvgyűjteménye, amelyben megtalálhatók például az első négy nyomtatott Biblia példányai, illetve Amerikáról szóló igen korai és ritka 16. századi kiadványok is.

A *Budai Krónika* ritkasága, az európai nyomdászattörténetben elfoglalt előkelő helye mellett valószínűleg a példány igényes rubrikálása is felkelthette egykori tulajdonosai érdeklődését az évszázadok során. A korabeli díszítés végighúzódik a teljes nyomtatványon, a szókezdő nagybetűk s a vesszők helyett alkalmazott kettőspontok piros tintával való kiemelése mind-mind a rubrikátor kezét dicséri. A középre szedett címekeket keretbe zárta, s szalagokkal ékesítette. A kolofón fölé egy szerzetest rajzolt ugyancsak piros tintával. Ez a játékoság figyelhető meg a III. István és az ellenkirályok, Vak Béla fiainak uralkodásáról szóló fejezetnél: itt egy elegánsan ábrázolt golyát láthatunk, amint egy állón áll, s csőrével a fejezet címére mutat. Ugyancsak szemet gyönyör-

ködtető az ajánlás és a biblikus kezdeteket tárgyaló oldal díszítettsége. Ez utóbbi szövegkezdő P betűje több színben pompázik, s indafonattal látta el a rubrikátor. A könyv erős körbevágása következtében – az ismert *Budai Krónikák* közül a princetoni a legkisebb példány – sajnos nemcsak a fontos margináliák veszttek el vagy csonkultak értelmezhetlenné, hanem a díszítésén is csorba esett, például a már említett gólya hátsó része hiányzik. Két szép – valószínűleg nota bene funkciójú – madárbrázolás található még benne. Az egyik madár egy (sajnos nagyjából levágott) ragadozó csőréből mutat a szövegre, a másik madár szintén a csőrével utal a fontos szöveghelyre, a bukott Salamon király eltűnésére: „Salamon király pedig futva menekült néhány emberével, és könnyű vágóban átkelt a Dunán, mivel a folyó be volt fagyva. És amikor egy igen nagy berekhez érkezett, azt mondta embereinek, hogy etessék meg a lovakat, pihenjenek egy keveset. Ő maga pedig letévén a pajzsát, úgy tett, mintha rögtön visszatérne, bement az erdő homályába, és ott hagyta a gyanútlanokat, és nem is mutatkozott soha többé.” De akad jellegzetes figyelemfelhívás is: egy tollrajz mutató keze jelöli ki a fontos szöveget az olvasónak. Érdemes megemlíteni még, hogy a princetoni példány vízjelbeosztása pontosan megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár példányáéval.

Hogyan kerülhetett a Budai Várban található, mai Litea Könyvesbolt területén álló officinából a *Chronica Hungarorum* egy példánya az Egyesült Államok egyik legelőkelőbb és legrégebbi egyetemének bibliotékájába?

Az első támpontunk a Kárai Lászlónak szóló ajánlás alatt olvasható bejegyzés, nevezetesen: „M(agister) Joannis Czuly Ab ober Glogaw(iae) Siles(iensis)”. A beírás szerint egykori lengyel tulajdonosa (czuły érzenyent jelent lengyelül) a sziléziai Glogówekben (német nevén Oberglögnau) élt a 16. században. Talán tulajdonosához tartozó két festett címer: egy kisebb, fekete alapon aranszínű kereszt, illetve egy valamivel nagyobb, kék alapon zöld színű hármastalpas felett egy szarvasagancs (vagy legalábbis annak tűnő forma) és egy függőleges osztatú vörös-arany-vörös pajzs díszíti még az első oldalt. De egy korábbi, 15. századi tulajdonosa is megjegyzetelte a krónikát szénfekete tintával, tartalmi kiemelésekkel, szövegáthúzásokkal, néha reflektálva a szövegre. Például a Botond-mondánál megjegyezte a margón, utalva a nagy erejű hősre: fortitudo. Időnként feljegyzett egy-egy érdekességet széljegyzetként, például amikor a Togata folyó került szóba: „Egy másik igen nagy folyó a Togata nevű, a szkíták országában ered, és lakatlan erdőségek, mocsarak és hóborította hegyek között kanyarog, ott, ahol a nap soha nem világít; végül Irkánia földjére lép, és az Északi-tenger felé fordul.” Lehet, hogy a *Chronica* 15. századi olvasója, nem ismerve az Irtis folyó régi magyar nevét, furcsállotta a római vígjátékokat is jelölő 'togata' szóval való egybeesését, s azt egyszerű nyomdahibának gondolva a 'togala' szóra javította a margón.

Említésre méltó Zeiselmayer (a margón Zeislmayer) alsó-ausztriai település kiemelése is: „Miután tehát az előbbi ütközetben kitapasztalták [a hunok] a rómaiak bátorságát és fegyveres felkészültségüket, talpra állítva seregüket Tolna városa felé vonultak, ahol ellenfeleik gyülekeztek. Detrik és Matrinus állítólag Cezmaurnál szállt szembe velük, és a reggeltől kilenc óráig tartó ütközetben a rómaiak vereséget szenvedtek.” Kinagyítva jól látható, hogy olvasója a *Krónika* szövegében szereplő „Cezmaur” szót pontokkal keretezte be. A rómaiak vereségének színhelye természetesen a Zeiselmayer-től alig 10 kilométerre fekvő Tulln an der Donau, ami csak a hasonló hangzás miatt keveredhetett össze az ugyancsak a Duna partján fekvő Tolna városával (civitas Tolna / civitas Tolna). Borsa Gedeon már negyedszázada felhívta a figyelmet, hogy éppen ez a tévedés és a legtöbb példányban jól látható korrekció mutatja be a *Budai Krónika* szedésének körülményeit. Eszerint a Hess András által használt kézirat valószínűleg rontott formában őrizte meg Tulln nevét. A feltételezhetően magyar másoló az ausztriai települést nem, viszont a magyar Tolnát ismerhette. Az első füzetbe így került be tévesen Tolna három-

szor a szövegbe, míg a negyediket – nyomtatás közben felismerve a hibát – egy magyar földrajzban járatos személy – talán Kárai László – kijavította. A *Budai Krónika* szövegét átvevő Thuróczy János már helyesen, Tulln formában hozta a Duna-parti várost a kérdéses helyen 1488-ban.

Ennek fényében elgondolkoztató a kötet egykori tulajdonosának egyik szövegkiemelése. Aláhúzta először, hogy Tolnát Pannonia városaként tartották számon („urbes Pannoniae computata”), majd aláhúzta azt a mondatrészt, miszerint Tolna három nap járásnyira van Béctől („tres rastas distat a Vienna”): „Detrik látván, hogy népének milyen pusztulása esett az ütközetben a csata utáni második napon Tolna városa felé vonult, amelyet akkor Pannónia városai között az olaszok városaként tartottak számon. Tolna város Ausztriában van három napi járásra Viennától.” Ezek a kiemelések nem arra utalnak-e, hogy az egykori olvasó felfedezte a sajtóhibát, miszerint az alsó-ausztriai Tulln városa lenne három rastára Béctől? A magyar fordításban szereplő három nappal is gond van. A két város, Bécs és Tulln mindössze 30 kilométerre vannak egymástól. Ha a korabeli német mértékegységben gondolkodunk (germanische Rasta), akkor ez nincs tizenöt kilométer sem (3 X 4900 méter), viszont, ha három régi magyar mérföldet veszünk alapul (3 X 8937,4 méter) – kézenfekvő lenne ez egy magyar krónikában –, akkor nagyjából kijön a szöveg szerinti távolság. S így már érthető Horváth János, a fordító (egyébként rossz) „megoldása”, miszerint Tolna nem fekszik 3 mérföldnyire Béctől. Thuróczy János már arról írt, hogy Tulln három mérföldnyi távolságra van Béctől. De nála is megfigyelhető némi zavar ezzel kapcsolatban. Thuróczy azt írta, hogy „a hunok, vagyis a magyarok [...] Pannónia dunántúli vidékeit rohanták meg, birtokukba vették és igájuk alá hajtották, ideköltöztették házuk népét, majd megindultak Tulln városa felé”. A kritikai jegyzet meglepő módon ehhez a szövegrészhez a következő magyarázatot fűzi: „amíg a királyi székhely Fehérvár, Esztergom és Buda volt, addig a »Dunántúl« Duna-Tisza között jelentette”. Nem tűnik logikusnak ez a jegyzet: a hunok először megtámadják a Duna-Tisza között, s utána rögtön Alsó-Ausztria ellen vonulnának? Borsa kutatásaiból tudjuk, hogy mindössze két példányban, a rómaiban és a szentpéterváriiban nem javította ki Hess Tolnát Tullnra. A Princetoni példányban viszont megtörtént a korrekció („civitem tullinam”), ott, ahol a *Budai Krónika* beszámol Aba Sámuel 1042 eleji győzedelmes hadjárataról, mikor seregével egészen az ausztriai Tullnig nyomult.

Régi tulajdonosa fontosnak tartotta kiemelni Attila címeit, s tulajdonságainak leírásakor kiírta a margóra: 'dispositio'. Itt jegyzi meg Óbuda és Etzelburg (a körbevágás miatt csak „obuda Etzlb” olvasható) nevét is: „És bár Attila király a hunoknak és más népeknek megtiltotta, hogy ezt a várost Budavárának nevezzék, hanem Attila városának mondta, és a németek félve a tilalomtól Ecilburgnak, azaz Attila városának is hívják, a magyarok mit sem törődve a tilalommal, mindmáig Óbudának nevezik és hívják.” Egyik utolsó megjegyzése a Szvatopluk-mondához kötődik: „Szavainak végeztével minden magyar felkiáltott: Isten, Isten, Isten – háromszor egymásután.” De érdekelté Lehel kürtjének története is, itt a következő részt emelte ki: „Odavitték neki a kürtöt, és ő a császárhoz lépve – amint éppen hozzákezdene a kürtöléshez, mondják – olyan erővel sújtotta homlokán, hogy a császár ez egy csapástól szörnyethalt. Lél pedig így szólt: Te előttem mész, és szolgálni fogsz nekem a másvilágon.” Végezetül elmondhatjuk, hogy ez az első tulajdonos alapvetően a hun-magyar monda történeteiről érdeklődött, s a magyar királyok kora – néhány apró kivételtől eltekintve – már jegyzeteletlen maradt, nem tarkítják az oldalakat aláhúzások, figyelmeztető tollrajzok.

A másik kéz bejegyzése szemmel láthatóan későbbi, 16. századnak tűnik, talán azonos a már említett sziléziai Czuřival. Első megjegyzése a *Chronicában* elbeszélte babiloni történetre vonatkozik a margón, amikor a torony méreteit részletezi a szerző. Fontosnak tartotta számmal is kiírni a hunok 40 000 fős veszteségét Tulln mellett. A magyarok történetéből kiemelte Tata elnevezésének magyarázatát. A *Budai Krónika* – tulajdon-

képpen a 14. századi krónikakompozíció – szerint (a képzeletbeli) Deodatus gróf alapította meg a tatai bencés apátságot. Ő keresztelte volna meg Adalbert prágai püspökkel együtt Szent Istvánt, s első királyunk a keresztapja iránti tiszteletből nem szólította a nevén, hanem csak tatának hívta. Később Deodatus neve kiment a divatból és a helyet (innen jön az aláhúzás:) „Tatának nevezték. Ezért monostorát is így nevezik.” Egy apró javítást is tett a szövegben ott, ahol Vecellinről, az István oldalán Koppány ellen harcoló bajor vitézről esik szó: „Bajorországból költözött be Vecellin is, tudniillik Weisenburgból.” A *Chronica* szövegében „ueyzenburch” szerepel, s ezt javította át W-re, s a margóra is kiírta: Weysen(burg). Látszik, hogy a német eredetű családok izgatták az egykori olvasót, mert kiemelte az is, hogy a Keled-család a szászországi Meissenből származott: „Stephan(us) Mysnen(sis)”. Ugyancsak megjegyzésre méltónak tartotta Koppány felnégyelését, s kiemelte a margón Erdély (Erdeel), Keán bolgár fejedelem (Keain) nevét is. Az aláhúzások és a megjegyzések a Szent Jobb történeténél érnek véget: „A szentséges apa pedig aranyos erszényt szokott övében hordani tiszta ezüst dénárokkal tömve, és ha szegényeket látott, odament hozzájuk, és saját kezüleg gondoskodott róluk. És ezért van könyörületes jobbja, testétől különválva Magyarország szemé előtt mind a mai napig.”

A Borsa által alaposan megtárgyalt szedési különbségek közül néhányat megnéztem a princetoni példányban. Így a prágai példánytól eltérően (hasonlóan a többi nyolc példányhoz) itt is elválik a hosszú évszám a kötet végén: „Anno Domini millesimoquadringentesimoquingentesimo septimo”, vagyis „az Úr 1457. esztendejében”. Itt valószínűleg a munka vége miatt lankadó figyelem okozhatta az elcsúszó szedést a felsorban. Sajnos az 53. levélen (f1) fellelhető 'gens' / 'gentes' szedési, illetve korrektori különbségek a princetoni példányból hiányoznak, mivel ott a Fraknoi-féle facsimile-kiadásból (1900) pótolták az eredeti lapot. Ugyanakkor a tipográfus – eltérően a prágai és a párizsi példányoktól – a 'principibus' szó '-bus' végződését úgy oldotta meg (Hess a két említett példánynál a helyhiány miatt egyszerűen berajzolta a következőképpen: b3), hogy a sort újraszedte, s immáron három szóban ('occupatum', 'cum', 'principibus'), nazális rövidítést alkalmazva nyerte meg a három szükséges betűhelyet. Végezetül a krakkói, a lipcei és római példányban Aetius neve mellett nem csak az szerepel, hogy „romanorum Patricius”, hanem itt Hess betoldott egy 'rex' szót is. A princetoni példányban ez a betoldás elmaradt.

Sajnos rekonstruálhatatlan, hogy a 16. század után kié lett a princetoni példány. Feltételezhetjük, hogy későbbi tulajdonosai továbbra sem voltak magyarok, s a régi nyomtatványt valószínűleg a régióban, Sziléziában őrizhették, talán egy magángyűjteményben. Borsa szerint a könyv Friedrich Georg Henrici (1844–1915) lipcei evangélikus egyháztörténészé és egyetemi tanárá volt a 19–20. század fordulóján, akinek unokája a berlini fal leomlása után, 1990-ben adta aukcióra a család féltett kincsét. A Hartung & Hartung müncheni árverésén rekordösszegért, 420 000 nyugat-német márkáért ütötték le a *Budai Krónikát*.(*) A példány egy New York-i cég, a legendás Hans P. Kraus által alapított H. P. Kraus Rare Books tulajdonába került, miután a londoni Quatrach alulmaradt a licitversenyben. A sikeres vétel – melyet a főként a presztízs motivált – után a Kraus cég igyekezett eladni a példányt a Nemzeti Könyvtárnak, illetve az Akadémia Könyvtárának is, ám a tetemes félmillió nyugat-német márka miatt meghíúsult a vétel. Az új tulajdonos Roland Folter, Kraus veje lett, aki az alapító 1988-as halála után vitte tovább feleségével a régikönyves ügyeket, s maga is komoly magángyűjteménnyel rendelkezik, benne számos értékes ősnomtatvánnyal. Majd a legifjabb Scheide vásárolta meg a Kraus cégtől a

* A Magyar Nemzeti Bank 1990. május 15-i árfolyama szerint ez 16,380 M akkori forintot ért. Összehasonlítva ez 10 db 42 m² újonnan épített lakás ára volt Ferencvárosban ebben az időben. Ma egy ekkora méretű lakás ára 12,5 M forint körül van, tehát 10 lakás esetében ez 125 M forint.

Budai Krónikát könyvtára számára, feltehetően 1991 januárjában. Az online katalógusban 1990 januárja szerepel, de ez tévedés: az árverés 1990 májusában volt. Mint utóbb kiderült – Borsa Gedeon osztotta meg ezt az értékes információt –, Folter eredetileg is Scheide megbízásából verte fel az árat, mivel felfigyelt a Hartung & Hartung katalógusában egy olyan régi nyomtatványra, amelynek egyetlenegy példánya sincs Amerikában. Scheide megbízásának nem volt licithatára. Ez azért is érdekes, mert sem Folter, sem Scheide nem látta a díszes Henrici-példányt a megvásárlás előtt. A magyar könyvtáraknak szóló ajánlatot sem lehetett komolyan venni. Amennyiben a Nemzeti Könyvtár látott volna arra esélyt, hogy megvásárolja a könyvet, akkor a vételi ajánlata jó érv lett volna Folter számára. Ugyanis az amerikai antikvárius ezzel is a potenciális vevőt, Scheidét igyekezett volna meggyőzni, hogy mennyire jó vétel lenne számára a *Budai Krónika*. (Ettől eltérő történetet mesélt el 2003-ban az aukción résztvevő Borda Lajos, aki szerint a Kraus cég egy japán gyűjtőnek adta tovább a példányt csekély haszonnal.)

Az egykor olajüzletlen meggazdagodott William T. Scheide (1847–1907) megengedhette magának, hogy negyvenes éveiben visszavonulva a bibliofiliának szentelje élete utolsó harmadát. Könyvtárának ma is meglévő első darabját 18 évesen mint a pittsburgi vasúttársaság fiatal telegráfusa vásárolta. A legidősebb Scheide, elsőgenerációs mindenévöként a jövedelmező olajnak köszönhetően hamarosan specializálódott, s érdeklődése Itália szerelmeseként a középkori oklevelek, kéziratok, illetve ősnymtatványok felé fordult. Fia, John H. Scheide (1875–1942), miután az üzleti életre alkalmatlannak bizonyult, szisztematikusan gyarapította tovább a már akkor tekintélyesnek számító gyűjteményt. Az 1896-ban Princetonban végzett Scheide-fiú a '20-as és '30-as évek Amerikájának egyik legjelentősebb régikönyv-gyűjtőjévé vált. William H. Scheide (1914–), a ma is élő zenei és Bach-kutató onoka nemcsak értékes zenei kéziratokkal, hanem különleges Biblia-kiadásokkal is gazdagította a könyvtárat. S végül 1959-ben a bibliotéka a pennsylvaniai Titusville-ben álló családi rezidenciából a már említett Firestone Library épületébe került, az ugyancsak Princetonban végzett (1936) legifjabb Scheide jóvoltából.

A legtávolabbra került példány W. H. Scheide magántulajdonként jó társaságba keveredett 1991-ben. Hess András *Budai Krónikája* békésen megfér az európai nyomdászati első mesterei: Johann Gutenberg, Johann Mentelin, Albrecht Pfister, Johann Fust és Peter Schoeffer csodálatos Biblia-kiadásaival.

A példány hivatkozása: WHS S2.11A – The Scheide Library, Princeton, New Jersey. Mivel a filantróp magángyűjteményének része letétként a *Chronica*, így a tulajdonjogokat nem az egyetem gyakorolja.

Köszönet illeti Paul S. Needham könyvtárost, a princetoni Scheide Library kurátorát, aki első kérésre, ellenszolgáltatást nem várva odaajándékozta a Nemzeti Könyvtárnak a 10. *Chronica Hungarorum* kiváló minőségű elektronikus másolati példányát. Gesztusa példaértékű, s reméljük, hogy hasonló nemes cselekedetekre számíthatunk a további digitális példányok megszerzésében. Végezetül ismételtlen szeretnék köszönetet mondani Borsa Gedeonnak, aki önzetlenül megosztotta velem kutatási eredményeit, s eddig ismeretlen adatokra hívta fel a figyelmemet.

Farkas Gábor Farkas
főkönyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár,
Régi Nyomtatványok Tára